

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1229>

Geliş Tarihi: 26.02.2018

Kabul Tarihi: 30.06.2018

DOĞU VE BATI KÜLTÜRLERİNDE SİYÂSETNÂME GELENEĞİ: YUSUF HAS HACİB'İN KUTADGU BİLİĞ VE MACHİAVELLİ'NİN II PRİNÇİPE ÖRNEĞİ

Mehmet ÜNAL* – Mehmet UYSAL**

Özet

Edebiyat, fikir ve sanat eserleri, neşvünema buldukları kültürleri bütün yönleriyle yansıtır. Bu incelemede iki farklı dünya görüşünden hareketle; Doğu'daki devlet adamı rehberlerinden, Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" adlı eseri ile Batı dünya görüşünün temsilcilerinden İtalyan siyaset bilimci Machiavelli'nin "Prens" adlı eserindeki hükümdar/devlet adamı algısı mukayeseli olarak ele alınmıştır. "Kutadgu Bilig" genel bir nasihat ve ahlâk kitabıdır. Bunun yanı sıra Türk Edebiyatı'ndaki ilk siyasetnâme olarak kabul gören eser, devlet yöneticisine yol gösteren, onun nasıl hükümet etmesi gerektiğini anlatan kültür tarihimizin en önemli kaynaklarından birisidir. Buna mukabil "Prens"te dile getirilen görüşler, esas olarak bir hükümdarın nasıl iktidara gelebileceği, saltanatını nasıl ayakta tutabileceği ve hükümdarlığını nasıl daha da güçlendirebileceği hususuna odaklanmaktadır. Machiavelli'ye göre ahlaki ilkeler, özel durumların şartlarına ve ihtiyaçlarına teslim olmalıdır. Bu yüzden, hükümdar/prens gücünü koruyabilmek için gerekirse hoş olmayan kararlar almaktan çekinmemelidir. Machiavelli, bir hükümdarın asıl gücünü sevilmekten çok korkutmaktan alması gerektiğini söylerken yine de halkın nefretini çekmemeyi öğütler. Bu iki eserde hükümdarlara yapılan nasihatlerin aslında birbirine tamamen farklı iki dünya görüşünün iz düşümü tespit edilmiştir. Devleti yönetenlere; bir taraftan ahlak, fazilet ve erdem ile nasıl hükümet edileceği, diğer taraftan güç, kudret ve mutlak iktidarın ne pahasına olursa olsun korunmasının tavsiye edildiği bu iki esere dayanılarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Has Hacib, Machiavelli, Kutadgu Bilig, IL Principe, Siyâsetnâme, Doğu-Batı

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fak. Türk-İslam Edebiyatı

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edeb. Fak. Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

The Tradition of Mirror of Prince in Eastern and Western Cultures: Based on Example of Kutadgu Bilig by Yusuf Has Hacib and Il Principe by Machiavelli

Abstract

In respect of their nature, literature, ideas, and works of art, in all its parts, reflect the cultures which they come out. In this study, with reference to two different philosophies, the sense of government/statesman in Yusuf Has Hacip's Kutadgu Bilig and Italian political scientist Machiavelli's Prince will be examined comparatively. Kutadgu Bilig is a book of advice and ethics. By all means considered as the first political treatise/mirror of prince in Turkish Literature, it is one of the most important sources of our cultural history which guides the ruler and show him how to govern. Thus, the ideas mentioned in Prince center upon, essentially, how a sultan/emperor can keep his reign and strengthen it further. According to Machiavelli, moral principles should surrender to the conditions and requirements of exceptions. Accordingly, to conserve the power of Sultan, one must not hesitate to do anything if needed. While Machiavelli says the Sultan should get his strength not from respect but from threat, he also advises him not to be hated. In these two works, it is identified that the advice to the Sultans is in fact the reflection of two different and incompatible worldviews. Based on these two work, it is revealed in the study that not only the state needs to be governed with morals, merit and virtue; but also power, strength and absolute rulership should be conserved at all costs.

Key Words: Yusuf Has Hacip, Machiavelli, Kutadgu Bilig, Il Principe, Political Treatise/Mirror of Prince, Sultan, East-West.

Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

Giriş

Tarih, esas itibariyle dinlerin, kavimlerin, devletlerin ve toplum içerisindeki tabakaların birbirleriyle yaptığı binlerce yıllık mücadeleden ibarettir. Marx, bu durumu daha da basitleştirerek “tarih, şimdiye kadarki bütün toplumların bir sınıflar mücadelesi tarihidir”¹ şeklinde formüle etmiştir. Bu mücadele ekseriyetle acı, ıstırap, kan ve gözyaşını da beraberinde getirmiştir. Bu acıların temel kaynağı, kötü hükümdarlar ve devlet adamlarıdır. Bu meselelerin; hükümet etme ilmini, siyaset sanatını bilmeyen yöneticilerin iktidarları tarafından çözülebilmesi gayesiyle düşünürler ve sanatkârlar devlet adamlarına nasihat etmek ve yol göstermek maksadıyla eserler neşretmişlerdir. Bu aynı zamanda aydın olmanın bir zaruretidir. Hükümdarlara nasihat etme geleneği sadece Doğu'ya ya da Batı'ya özgü bir davranış şekli değildir. Antik kültürde de benzer çabalara rastlamaktayız. Filozoflar hep ideal toplumu, ideal devleti ve ideal ferdi hayal ve tasavvur etmişlerdir. Bu aslında bir nevi ütopyadan başka bir şey değildir. Platon'un *Devlet Diyalogu*, ele aldığı problematik açısından konumuzla büyük benzerlik gösteren başka bir abidevi eserdir. Yazarının bu kitabı yazma amacı mütercimleri Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cingöz tarafından eserin 1962 yılındaki ilk baskısının *Önsöz*'ünde iki temele dayandırılır:

*Bunlardan birine göre; insanlar doğuştan iyi ve eşittirler; toplumun kötü düzeni onları bozuyor; güçlüler güçsüzleri eziyor; kanunlar güçlülerin elinde güçsüzlere karşı bir silâh oluyor. Öteki düşünceye göreyse, insanlar doğuştan ne iyi, ne de eşittirler. Yalnız güçlü ve güçsüzler vardır; güçlünün güçsüzü yönetmesi, ezmesi tabiat gereğidir ve doğrudur; insan haklı olmaya değil güçlü olmaya bakmalıdır.*²

Gerek yukarıdaki alıntı gerekse Machiavelli'nin *IL Principe*'de (Prens) vurgulanan hükümdar veya devlet adamına yapılan nasihatler arasındaki benzerlik *Kutadgu Bilig*'de çok farklı bir mahiyette tezahür etmektedir. Yusuf Has Hâcib³, *Kutadgu Bilig*'in manzum ön sözünde “Yine bil ki, bu kitap herkese yarar, fakat memleket ve şehirleri idare için, hükümdarlarla daha çok faydalı olur. Hükümdar nasıl hareket

¹ “Die Geschichte aller bisherigen Gesellschaft ist die Geschichte von Klassenkämpfen”. Bkz. Karl Marx/Friedrich Engels - *Werke*. (Karl) Dietz Verlag, Berlin. Band 4, 6. Auflage 1972, unveränderter Nachdruck der 1. Auflage 1959, Berlin/DDR, s. 1

² Eflatun, *Devlet*, Remzi Kitabevi, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cingöz, İstanbul, 2. Baskı 1972, *Önsöz*, s. 11

³ Karahanlı edip, şair ve devlet adamı. 11. yüzyılın başlarında Balasagun'da doğmuş (1017 ?-1077) ve asil bir aileye mensuptur. Balasagun'da yazmaya başladığı *Kutadgu Bilig* (Mutluluk Bilgisi) adlı eserini 1069 yılında Kaşgar'da tamamlayarak Karahanlı hakanlarından Ebu Ali Hasan ibn Süleyman Arslan Hakan'a sunmuştur. Türk edebiyatında ilk *siyâsetnâme*'yi yazmıştır. Bkz. Komisyon, “*Kutadgu Bilig*”, *DİA*, C. 26, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2002, s. 478. (478-480)

etmelidir ki halk da ona o şekilde itaat etsin”⁴ demek suretiyle eserinin başında bütün devlet adamlarına bir çeşit çağrıda bulunmaktadır. Bilindiği üzere; Türk milletinin çok kadim ve köklü bir devlet ve yönetim geleneği vardır. Tarih sahnesine çıktığı yıllardan beri bu gelenek gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Her ne kadar ideal devlet ve devlet adamı bir ütopya gibi görüle de; bir şeyi hayal etmeden ilerleme kaydetmek de olası değildir. Martin Luther King’in “bir rüyam var”⁵ cümlesiyle başlayan çok alıntılanan konuşması bu durumun bilinen emsallerinden birisidir. King’in bu rüyasının, ABD yönetimindeki bilhassa zencilere karşı olan tutumdaki kısmi iyileşmede ve zenci haklarının geldiği noktadaki payı yadsınamaz.

Devlet fertlerden meydana gelen girift bir müessesedir. Fert ile devlet arasında karşılıklı bir ilişki ve mukavele söz konusudur. Fertlerin refahı ve saadeti, devletin de müreffeh ve güçlü olmasını sağlar. Bu çok hassas bir dengeyi şart koşar. Bunlardan birisi refah içerisindeyken diğeri yerlerde sürünürse aradaki ahenk bozulur ve bu düzen uzun süre devam edemez. Şey Edebalı bu durumu şu sözleriyle en veciz şekilde ifade etmiştir: “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın.”⁶

Bu incelemede, Doğu ve Batı kültürlerindeki siyâsetnâme geleneği, Yusuf Has Hacıb’in *Kutadgu Bilig* ve İtalyan siyaset bilimci Machiavelli’nin *II Principe* eserleri bağlamında mukayeseli olarak tartışılacaktır. Esas itibarıyla *Kutadgu Bilig* genel bir nasihat ve ahlâk kitabı olmakla birlikte, aynı zamanda devlet yöneticilerine yol gösteren, onların nasıl hükümet etmesi gerektiği hususunda nasihatler veren Türk Edebiyatı’nın ilk *siyâsetnâme*’si olması hasebiyle de önemli kaynaklarından biridir.

1. Doğu Kültürlerinde Hükümdar ve Devlet Adamlarına Yol Gösterici Bir Rehber: *Siyâsetnâme*

Siyâsetnâme, Arapça “siyâset” ve Farsça “mektup, risâle” anlamına gelen “nâme” kelimelerinden oluşan bir terkiptir.⁷ Siyaset, kelime olarak, hayvanı (özellikle atı) tımar etmek, bakmak, terbiye etmek; vali ve hâkim olmak; idare etmek, düzene koymak, tedbir almak gibi anlamlara gelmektedir.⁸ Zaman içerisinde teşkilat ve idare terimi olarak birçok manalar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır:

⁴ Reşit Rahmeti Arat, (1979). *Kutadgu Bilig III Index*, Neşre Haz.: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul, s. 5

⁵ “I have a dream” Konuşmanın tam metni için bkz. <https://www.archives.gov/press/exhibits/dream-speech.pdf> (Erişim tarihi 29.01.2016)

⁶ Bkz. http://www.tariharaştirmalari.com/seyhedevali_nasihat.html (Erişim tarihi 03.02.2016)

⁷ Hasan Hüseyin Adalhoğlu, “Siyâsetnâme”, *DİA*, C. 37, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, s. 304

⁸ Agha Sırrı Levent, (1963), “Siyasetnâmeler”, *TDAY Belleten*, Ankara. (Levent, 1963, 168-171; Arslan, Mehmet. (2000), *Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risale : Gelibolulu Âli’nin “Hakâyiku’l-ekâlim” Adlı Eseri*, Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s. 419

Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

1. Hükümet, memleket idaresi,
2. Cezalandırılmayı hak edenlerin cezasını vermede şiddet göstermek (erbâb-ı hükümette siyaset elzendir),
3. Ceza, cezalandırma, idam (siyasete uğramak, siyaseten katıl),
4. Kamu düzenini sağlamak için yapılan icraat,
5. Devletlerarası münasebetleri düzenleyen ilim: Diploması.⁹

Siyaset teriminin; *Erbâb-ı siyaset* (devlet ve hükümeti idare edenler, diplomatlar), *meydan-ı siyaset* (siyasî idam cezalarının yapıldığı yer, mecaz olarak siyaset hayatı), *siyaset çeşmesi* (Osmanlılarda Topkapı Sarayı'nda siyaseten katledilenlerin başlarının kesildiği çeşme), *siyaset-i âmme*, *siyaset-i hâssa*, *siyaset-i seriye* (hükümdar, vezir vb. tarafından verilen cezalar)... gibi terkipleri de vardır. Siyasetle ilgili işlere *siyasî*, bu tür işlerle uğraşanlara *siyasiyyûn* denir.¹⁰ Padişahlara, devlet ileri gelenlerine, dolayısıyla daha sonra bu görevleri üstlenecekler yol göstermek, tavsiyelerde bulunmak, aksaklıkları göstermek gibi gayelerle kaleme alınan kitaplar bir üst kavram olarak *siyasetnâme* başlığı altında toplanır.

İslâm kültür coğrafyasında telif, *siyasetnâme* türündeki eserler için şöyle bir sınıflandırma yapmak mümkündür:

1. Siyaset konusuna felsefî ve idealist çerçevede yaklaşan kitaplar: Farabî'nin *el-Medinetü'l-fâzıla* ve *Fusûsul-medenî* adlı eserleri bunun güzel örneklerindedir.

2. Siyaset ve idare konusunu nazarî olarak ele alıp bu mesele etrafında İslâm'ın görüşünün ne olabileceğini tespit etmeye yönelik eserler. Bu tür eserler kamu hukukunu konu alan fıkıh kitapları olarak kabul edilebilirler: İbn Teymiye'nin *es-Siyasetü 'ş-şeriyye'si* ile Maverdî'nin *e1-Ahkâmu's-sultaniye'si* bu madde içerisinde mütalaa edilebilir.

3. Pratik gayeler güden ve devrin sultanına nasihatler vermek ve icraatlarında yol göstermekle yetinen, bu arada daha önceki devlet adamlarının yaşadıkları tecrübelerle yer veren eserler: Bu türün en güzel ve en meşhur örnekleri Nizamü'l-mülk'ün *Siyasetnâme* ile Keykavus'un *Kabusnâme* adlı eserleridir.

⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 2008, s.754; Maksut Belen, Siyasetnâmeler ve Bir Siyasetnâme Örneği: Âdâb-ı Saltanat, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 34, Spring II 2015, p. 275 (275-283). İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1989, s. 443

¹⁰ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Siyasetnâme", C. 8, İstanbul 1998, s. 27

4. Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinde genellikle padişahın veya vezirlerin istekleri üzerine kaleme alınan *lâyihalar*. Bu eserlerde padişah ve vezire genel gidişat hakkında yol gösterici bilgiler verilmekte ve teklif ve nasihat edilmektedir. Bu türe örnek olarak, III. Selim'e sunulmak üzere h. 1207-m. 1792 yılında Yusuf Paşa, Reşit Paşa, Reisü'l-küttâp Abdullah tarafından yazılan "Lâyihât fi Nizami'd-düvel" adlı eser, yine Keçecizade İzzet Molla tarafından yazılan ve II. Mahmud'a sunulan layiha adlarını verebiliriz.

Bu türlerden başka kanunnâmelerde, fütüvvetnâmelerde, sefaretnâmelerde, adaletnâmelerde ve nihayet bazı tarih kitaplarında da siyasetnâme sayılabilecek bölümlere ve unsurlara rastlanmaktadır.¹¹

Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Siyasete müteallik Âsâr-ı İslâmiye* (1916) adlı risalesinde İslâm dünyasında kaleme alınmış 172 *siyasetnâme* kitabından bahsetmektedir. Bunların yirmi altısı Arapça, dokuzu Farsça, kırk sekizi Türkçe, üçü Arapça ve Türkçe, yirmi altısı da Arapça veya Farsçadan Türkçeye tercümedir.¹²

Agâh Sırrı Levend, *siyâsetnâme* türü hakkında nitelikli ve detaylı bir çalışma yapmıştır. Levend bu incelemesinde; siyasetnâmelerin muhtevası ve tipolojik özellikleri hakkında bilgiler verdikten sonra, Arapça, Farsça ve Türkçe yazılan siyasetnâmeleri tek tek zikrederek baskı tarihlerine, tercümelerine ve yazmalarının buldukları kütüphaneleri belirtmektedir.¹³

2. Batı Kültüründe *specula principum* / *principum specula* Geleneği

Siyâsetnâme türü karşılığında Batı kültüründe; Latince: *Specula principum*, İngilizce: *Mirror of princes, political treatise, book of government*, Almanca: *Fürstenspiegel*¹⁴ terimleri kullanılmaktadır. Burada dikkat çekici olan bu eserlerin prenslere ve devlet adamlarına yol göstermelerine matuf olmak üzere "ayna" metaforundan dolayı bir tür "*Prens Aynası*" tarzında değişmeceli bir terimin türetilmiş olmasıdır.

Mirror of princes ya da *specula principum* yani *siyâsetnâme*, Batı kültüründe metafizik güç kaynağı ya da soyut hukuk normlarına istinaden seküler gücün amaç ve yapısının, yöneticilere karşı tutum ve davranışların temel ilkelerini ana hatlarıyla ortaya koyan bir nasihat edebiyatı türüdür. *Siyâsetnâme*'nin temelleri eski yunan tarihçisi Xenophon'nun eserlerine dayanır. Orta Çağ başlarında Batı Avrupa'nın yanı sıra Bizans

¹¹ Geniş bilgi için bkz., Levend, *agm.*, s. 190-193

¹² Gürbüz Deniz, "Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Siyaset'e Müteallik Âsâr-ı İslâmiye Adlı Risalesi", *Journal of Islamic Research*, Vol. 12, No: 1, s. 1999, s. 60-64; Bursalı Mehmed Tâhir, *Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiye*, İstanbul 1332, s. 1-24

¹³ Levend, *agm.*, s. 167-194

¹⁴ Als Fürstenspiegel bezeichnet man ermahnnde und belehrende Schriften, die an einen König, Fürst (princeps) oder dessen Sohn gerichtet sind und ihm die Tugenden und Pflichten eines Herrschers und Grundsätze richtigen Regierens darlegen. Bkz. <https://de.wikipedia.org/wiki/Fürstenspiegel>, (Erişim tarihi 05.02.2016)

Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

İmparatorluğu ve İslam dünyasında da gelişme göstermiştir. İslâm dünyasında siyâsetnâme, yöneticilerin ahlaki model olarak kabul edildiğini vurgularken diğer taraftan da faydacı rehberliğin ve idare mekanizmasının yöntemsel ve yönetsel tavrının altını çizmiştir. Bu eserler/siyâsetnâmeler, Batı'nın aksine daha çok etkin yönetimin el kitapları şeklindeydi. Dolayısıyla çok çeşitli konu ve kaynakları kapsamaktaydı ve Batı düşüncesine etkisi özellikle 13. yüzyıl ve sonrası eserlerde daha da açık bir şekilde görülmektedir. İslami siyâsetnâmeler aynı zamanda çeşitli İslam öncesi geleneklerden de yararlanmış, çoğunlukla bölgeye odaklanmasıyla Batı'daki gelişmelerin de habercisi olmuştur.

Özellikle geç Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinde popüler olmuş, ideal hükümdar modeli çizen bu edebi tür aynı zamanda *speculum principum* olarak da adlandırılır. Bu tür siyâsetnâmelere ilişkin üç tür vardır. Bunlardan bazıları ünlü hükümdarları onların kişiliklerinin niteliklerine ve devletçilik becerilerine vurgu yaparak biyografik olarak anlatırken; bazıları da soylu okuyucu üzerinde maksimum idealist etki yaratmak için tarihi şahsiyetleri hayli idealleştirir ve şiirsel bir dille tanımlar. Üçüncü tür siyâsetnâmeler ise hükümdar için uygulanabilir kurallar, prensipler ve normlar ortaya koyar. Bazı edebi kaynaklarda, siyasi ilişkiler yönetiminin uygulamalı irdelenmesi ile yönetici görevlerinin kuramsal temeli arasında bir ince ayırım vardır.

Batı kültüründe *siyâsetnâme*'nin kökleri Palton'un filozof-kral tanımını anlattığı *Republic* ve Aristoteles'in *Politics and Nichomachean Ethics* adlı eserinin en önemli kaynaklar sayıldığı Klasik Antikite'ye kadar uzanır.¹⁵

3. Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig, 11. yüzyılın edebî eser niteliğini taşıyan ilk örneğidir. 1069 yılında Balasagunlu Yusuf tarafından yazılmıştır. Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunulmuş olan eser Buğra Han tarafından çok beğenilerek yazarına sarayda "has haciplik" görevi verilmiştir. Bu nedenle *Kutadgu Bilig*'in yazarı kaynaklarda daha çok Yusuf Has Hacib diye geçer. Eser manzum olup Şeh-nâme vezni olarak bilinen *feülün / feülün / feülün / feül* kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevi biçiminde yazılmış olan eserin sonunda 124 beyitlik üç kaside ile mesnevi içinde yeri geldikçe söylenmiş ayrıca 173 dörtlük bulunmaktadır. Anılan ek manzumelerle birlikte *Kutadgu Bilig*'in tamamı 6645 beyittir. Mesneviye sonradan eklendiği sanılan yetmiş yedi beyitlik manzum mukaddime ise bu sayının dışındadır. Eserin *mesnevi* olması ve *Şeh-nâme* vezniyle yazılması İran edebiyatından etkilendiğini göstermektedir. Öte yandan, Yusuf Has Hâcib'in esere eklediği dörtlükler *Kutadgu Bilig*'i bir yandan da İslâmiyet öncesi dönemin Türk şiir geleneğine bağlamaktadır. Halk şiiri nazım şekli *mani*'ye benzeyen söz konusu

¹⁵ Bkz. <http://www.encyclopedia.com/article-1G2-3407707564/mirror-princes-literature.html> (Erişim tarihi: 10.02.2016)

dörtlüklerin *mani*'den ayrıldıkları taraf daha çok vezin bakımındandır. Ayrıca, yarım kafiyelerin yanı sıra cinaslı kafiyelerle alliterasyonların zenginliği de mesnevîde eski Türk şiir geleneğinin sürdürüldüğüne işaret etmektedir.¹⁶

Kutadgu Bilig, Karahanlı dönemi Türkçesi olan Hakaniye lehçesi ile yazılmıştır. Sayıları fazla olmamakla birlikte Arapça ve Farsça kelimelerin de rastlandığı eserde, Türkçe aruza uydurulurken güçlük çekilmiş bu nedenle de çok sayıda *imale* yapılmıştır. Bu sorundan kaynaklanan söyleyiş pürüzlerinden dolayı kimi Avrupalı müsteşrikler -örneğin Vambery¹⁷- yanılarak, önce eserin on birli hece vezniyle yazıldığını sanmışlardır.¹⁸ Kitabın ilk nüshası 1409 yılında Herat'ta bulunmuştur. İlk Arapça, ikincisi Uygurca'dır. İlk baskısı 1900 yılında Radloff tarafından yapılmıştır.¹⁹

Kutadgu Bilig, düşünce yanı ağır basan, öğretici bir eserdir. Gerek dil, gerekse tarih, sosyoloji ve düşünce tarihi yönünden değerli bir belge niteliğindeki mesnevî, yazıldığı dönemin insanına ve devlet adamlarına, doğru yolu göstermek, yöneticilikle ilgili bilgi vermek amacıyla yazılmıştır. Karahanlılar dönemi Türk aydınlarının dünya görüşünü, duyuş ve düşünüş tarzlarını, kültür düzeylerini tanıtan eser, içerisindeki birçok görüşün günümüzde de geçerli olduğu önemli bir öğüt kitabıdır. Aynı zamanda eserden, Karahanlılar'ın gelişmiş bir devlet teşkilatına sahip olduklarını da öğreniyoruz. Bu teşkilatta yer alan yöneticilerin, ordu mensuplarının ve halkın uğraştığı meslek adlarının çoğunun Türkçe kelime köklerinden yapılmış olması, *Kutadgu Bilig*'in dikkat çekici özelliklerinden biridir. Örneğin, sü başı, aş başçı, otacı, satıç (satıcı), temürçi, okçu, yaçı (yaycı) vb. görev ve meslek adları bunlar arasındadır.²⁰

"*Saadet veren bilgi*" anlamına gelen *Kutadgu Bilig*, adından da anlaşılacağı gibi, insana hem dünyada hem de ahirette mutlu olma yolunu göstermek amacıyla yazılmıştır. Öte yandan eser, devlet yönetimiyle ilgili görüşlere yer verdiği için İslâmî dönem Türk edebiyatının *siyasetnâme* türü eserlerinin ilk örneklerindedir. Mesnevînin biri mensur, öteki manzum iki mukaddimesi, yani ön sözü vardır. Esere daha sonra eklendiği sanılan bu mukaddimelerden yetmiş yedi beyitlik manzum olanında Yusuf Has Hâcib ve eserin konusu hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu ön sözü, mesnevîlerin klasik düzeni gereği Allah'ın, Peygamber'in, Çehar-Yâr-ı Güzin (Dört Halife)in övüldükleri bölümle, hükümdar Buğra Han'ın övgüsü izler. Daha sonra, insanın yaradılışının, akıl ve bilgi sahibi olması nedeniyle elde ettiklerinin, sözün yarar ve zararlarının anlatıldığı didaktik içerikli bölüm yer alır. Bu bölümün

¹⁶ Bkz. Abdurrahman Güzel, *Dini Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, 4. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2009, s. 69

¹⁷ Vámbéry, Hermann, *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*, Uigurischer Text mit Transcription und Übersetzung nebst einem uigurischdeutschen Wörterbuche und lithografirten Facsimile aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik: Druck der Wagner'schen Universitäts-Buchdruckerei, Innsbruck 1870

¹⁸ Bkz. Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 1994, s. 24-25

¹⁹ Bkz. <http://www.kuark.org/wissenschaft/kutadgubilig.html> (E.T. 08.02.2016)

²⁰ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 1994, s. 25

Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

arkasından ana konuya geçilerek eserdeki dört sembolik kahraman tanıtılır ve bu kahramanların ağızlarından *Kutadgu Bilig* yazarının insan mutluluğuna, sosyal düzene, devlet yönetimine ilişkin görüşleri dile getirilir. Eserde anılan dört kahramandan *Kün Togdı* adaleti, *Ay Toldı* saadeti, *Ögdülmiş* devleti, *Odgurmuş* ise akli temsil eder.²¹

Kutadgu Bilig'in bilinen üç yazma nüshası vardır. Bunlar:

a) *Viyana (Herat) Nüshası*: Uygur harfleriyle 1439'da Herat'ta yazılmış olan bu nüshayı Hammer İstanbul'da bulmuş ve Viyana Genel Kitaplığı'na armağan etmiştir.

b) *Kahire Nüshası*: Arap harfleriyle yazılmış olan bu nüsha Kahire'de bulunmuştur. Yazmanın istinsah tarihi bilinmemektedir.

c) *Fergana Nüshası*: Bu nüsha da Arap harfleriyle yazılmış olup 1914'te Zeki Velidi Togan tarafından Fergana'da ele geçmiştir. Başından birkaç yaprak eksik olan yazma, Kahire nüshasına göre daha hacimlidir.²²

Her üç nüsha da 1942 ve 1943 yıllarında Türk Dil Kurumu tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.²³

Kutadgu Bilig'in bilim dünyasına tanıtılması önce Batılı müsteşrikler tarafından yapılmıştır. Türkiye'de ise eser üzerinde Reşid Rahmeti Arat çalışmış ve anılan üç nüshayı karşılaştırarak eserin tenkitli metnini hazırlamıştır.²⁴

4. Tabgaç Buğra Han'a Yazılan Methiye

Türk kültürünün ilk *siyâsetnâme* örneği olan *Kutadgu Bilig*'de devrin hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a çok sayıda methiye yazılmıştır. Eserden yapılan

²¹ Bkz. Necla Pekolcay, *İslami Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yay., İstanbul 1994, s. 64

²² Bu nüsha için bkz. Emek Üşenmez, *Kutadgu Bilig* (Nemengan/Fergana/ Özbekistan) Nüshası, *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri, Kutadgu Bilig Bildirileri*, 26-27 Ekim 2009, TDK Yay., Ankara, 2011, s. 565-580.

²³ *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I, Viyana Nüshası*, İst. 1942; *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım II, Fergana Nüshası*, İst. 1942; *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım III, Mısır Nüshası*, İst. 1943.

²⁴ R. R. Arat, *Kutadgu Bilig, I Metin*, İst. 1947. Türk Dil Kurumu anılan çalışmayı 1979 tarihinde tekrar yayımlamıştır. II. Baskı, 1979. Eserin, yine R. Rahmeti Arat'ın Türkiye Türkçesine yaptığı çevirisi 1959 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. *Kutadgu Bilig*'in indeksi de R. R. Arat tarafından hazırlanmış olup *Kutadgu Bilig İndeksi* adı ile 1979'da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nce bastırılmıştır. R. R. Arat, *Kutadgu Bilig III Index*, Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İst. 1979. Ayrıca, A. Dilaçar'ın çalışmasında da eserin yazıldığı dönem ve şairi tanıtılarak mesnevinin değerlendirmesi yapılmıştır. A. Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., Ank. 1972.

alıntılarda R. Rahmeti Arat'ın çevirisi²⁵ kullanılmıştır. Bu tür abidevi eserlerde alışılmış olduğu üzere alıntılanan beyit/mısralardan önce numarası verilmiştir.

4.1. Tabgaç Buğra Han'ın sadece insanî özelliklerle methedilmesi

103. Dünya âsâyişe kavuştu ve nizam kuruldu; o adını kanunla yükseltti [yüceltti].²⁶
104. Kim cömert yüzü görmek isterse, gelsin, hakanın yüzünü görsün.
105. Kim mes'ûd, kimseyi incitmeyen ve vefakâr birini görmek dilerse, onun yüzünü görsün; onun her işi vefâdır.
106. Zarar görmeden, kendine hep fayda sağlamak dilersen, beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın.
107. Asîl, alçak gönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu bir kimse görmek istersen, gel, onu gör ve gönül râhatına kavuş.
108. Ey iyi tabiatlı ve asil nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın.

Görüldüğü gibi, şair bu sözleriyle hükümdarın nizam ve intizamı tesis ettiği, hukuku temel ilke edindiği, son derece cömert bir insan olduğunu açık bir şekilde vurgulamıştır. Devamında edip; ayrıca tebaasını incitmekten sakınan, vefakâr, güvenilir, asil, alçak gönüllü şefkatli, yumuşak huylu, iyi tabiatlı ve temiz nesepli bir devlet adamı olduğuna yürekten inandığı hükümdara/hana seslenmiştir. Bütün bu özellikler bir insanın sahip olabileceği ulvi hasletlerdir. Devrin şartları ve aynı dönemde Batı'da yapılan kral methiyeleri göz önüne alındığında aşırı bir mübalağa söz konusu değildir.

²⁵ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

²⁶ Türk kültürünün kanonik eserlerinden birisi olan *Kutadgu Bilig*'den yapılan alıntılarda sayfa numarası yerine madde numarasını vermeyi uygun gördük. Keza aynı şekilde kanonik bir eser olan *Prens*'ten yapılacak alıntılarda da sayfa numarası yerine bölüm numaralarını vermeyi ve bunların her ikisini de dipnot olarak vermek yerine hemen alıntılardan sonra vermenin daha pratik olacağını düşündük.

5. Hükümdara Verilen Öğütler

5.1. Hükümdarda bulunması gereken en önemli vasıflar: Bilgili ve akıllı olmak

250. Bizden önce göçenlere dikkat edersen, ister halktan, ister dünyayı elinden tutan beylerden olsun.
251. Bunlardan hangileri *bilgiyi* (vurgu bize ait) buldu ise, onlar zamaneye ve dünyaya hâkim olmuşlardır.
252. Dünya beylerinden hangileri *bilgili olmuş* (vurgu bize ait) ise, iyi nizam koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuştur.
1952. Beyler *bilgi* (vurgu bize ait) ile halka baş oldular ve akıl ile memleket ve halkın işini gördüler.
1968. Bey halkı *bilgi* (vurgu bize ait) ile elinde tutar; bilgisi olmazsa akıllı işe yaramaz.
1972. Bilgili, akıllı ve hâkim hükümdarın her iki dünyada da makamı yüksek olur.

Türk kültürünün ilk *siyâsetnâme*'si olan *Kutadgu Bilig*'de şair, bir devlet adamında bulunması gereken en önemli vasfın *bilgili ve akıllı* olmak olduğunu müteaddit defalar tekrarlamıştır. Bu durum, hem bu dünya hem de ahiret saadeti için gerekli bir meziyettir. Bilginin ve aklın bu derece yüceltilmesi Batı kültüründe Antik dönem hariç tutulursa Rönesans ve Aydınlanma döneminde ancak hüsnü kabul görmüştür.

5.2. Uzun ve Mutlu Bir Hükümdarlığın Anahtarı: Adil ve Doğru olmak

808. Bak, benim tabiatım de yana yatmaz, doğrudur; eğer doğru eğrilirse, kıyâmet kopar.
809. Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları, bey veya kul olarak, ayırmam.
811. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam.
817. İster oğlum, ister yakınım veya hısımım olsun; ister yolcu, geçici, ister misâfir olsun;
818. Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiç biri beni farklı bulmaz.
819. Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur.

455. Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, halk için o kadar mes'ûd bir devir ve hayat başlar.
5170. Doğru ol ve doğruluk üzere hüküm et; beylik ancak böylelikle uzun müddet pâyidar olabilir.

Yusuf Has Hacib, hükümdara nasihatte bulunurken doğruluk ve adaletli olmanın altını kalın çizgilerle çizmektedir. Bu uzun süre payidar olacak devletin en önemli şartlarından birisidir. Bu vasıflara sahip bir hükümdar, aynı zamanda halkına da huzur, mutluluk ve refah getirir. Günümüzde bile “geciken adalet, adalet değildir ilkesi” sıklıkla dile getirilir. Şair yaklaşık bin yıl önce hükümdara sadece adaletli olmanın yeterli olmadığını, adaletin mümkün olan en kısa sürede tesis edilmesi gerektiğini nasihat etmektedir. Yine modern hukukta bile tam olarak çözülemeyen yürütme erkini elinde bulunduranların adaleti etkilediği ve hukukun sadece yoksullar için olduğu eleştirisi konusunda hükümdar uyarılarak böyle bir hataya düşmemesi tavsiye edilmektedir.

5.3. Kudret ve hükümlanlıkla Gelen İki Tehlike: Zulüm ve Hiddet

Yusuf'a göre insan, sakin ve mülayim tabiatlı olmalıdır. Hiddet ve öfke insan için fenadır; çünkü hiddetlenen insan bilgisizce hareket eder, öfkelenen insan ise, akıllıca hareket edemez. Hiddet, insandaki bilgiyi yok eder ve insan kabalaşır. Toplumsal ilişkilerde sakinlik ve yumuşak huyluluk toplumda uyumluluğu ve huzuru sağlayacaktır. Bu nedenle insan sakince düşünerek, bilgi ve aklını kullanarak hareket etmelidir.

322. Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme, iyi ad kazan.
323. Öfke ve gazap ile işe yaklaşma; eğer yaklaşırsan, ömrü heder edersin.
324. Öfke ile kalkan peşimanlıkla oturur; insan hiddetlenince, işinde yanılır.
332. Hiddet ve öfke insan için fenadır; bu ikisinin yüzünden vücûd dâima eziyet çeker.
334. Hiddetlenirse, insan bilgisizce hareket eder; eğer öfkelenirse, öfke onu akılsıza çevirir.
335. Hiddetlenmek insan için fenadır, bilgiyi götürür; hiddetlenince, yumuşak huylu insan da kabalık yapar.
812. Şekere gelince, o zulüme uğrayarak, benim kapıma gelen ve adaleti bende bulan insan içindir.
848. Benim beğenmediğim şeylerden biri yalandır; ondan sonra zulüm edenler gelir.
1284. Bu dünya için kendini ateşe atma; başkasının malını alma, kimseye zulüm etme.
1367. Sen halkı belâdan-zulümden koru, iyilik yap; elinle ve dilinle onu sevindir.

Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

1433. Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütmeye.
1451. Adaletle iş gör, buna gayret et; hiç bir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür.
2030. Zâlim adam uzun müddet beyliğe sâhip olamaz; zâlimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz.
2031. Bilgili bunu nasıl ifâde eder, dinle; zâlim memleketine uzun müddet hüküm edemez.
2032. Zulüm yanar âteştir, yaklaşanı yakar; kanun – sudur; akarsa, nimet yetişir.
2034. Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur.

Günümüzde de kullanılan veciz bir ifade vardır: “Zulm ile abad olunmaz”.

Bu düsturda ifadesini bulan düşünce yukarıda alıntıladığımız beyitlerde veciz bir şekilde karşılığını bulmuştur. Su metaforu çok çarpıcı bir benzetmedir.

5.4. Hükümdara Yapılan Nasihatler: Mütevazı ve Alçakgönüllü Olmak

547. Halk içinde kim nüfuz sâhibi olursa, onun dili ve sözü tatlı olmalı, kendisi tevâzû göstermelidir.
2118. Beyler büyüklük taslar ve kibirli olurlarsa, ey oğul, onlar, şüphesiz, itibar görmezler.
2119. Gurûr ile insan göğe yükselmez; alçak gönüllü olmakla da işi bozulmaz.
2120. Gurûr faydasızdır, o insanları kendinden soğutur; alçak gönüllülük insanı yükseltir.
2121. Bey mütevâzı ve alçak gönüllü olmalıdır; eğer böyle değil ise, sen ondan elini çek.
2072. O güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu olmalı ve bütün hareketlerinde de bunlara uygun davranmalıdır.
1965. Her türlü iyiliğe el uzatmalı; hayâ sâhibi, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır.

Yusuf Has Hâcib, hükümdarlara nasihatler verirken en temel dayanağı İslam ahlak ve faziletidir. Her ne kadar eserinde doğrudan ayet ve hadislerden bahsetmiyor gibi görünse de tavsiyelerinin özünde inanç sistemimizle çelişen bir hususa rastlamak

adeta imkânsızdır. Kelime anlamı itibariyle “selam ve barış” anlamına gelen İslamiyet’in en temel düsturlarından birisi, mütevazı ve alçak gönüllü olmaktır. Allah’ın insanlarda asla görmek istemediği haslet ise “kibir”dir. Yazar, tevazu ve alçak gönüllüğü ısrarla ve müteaddit defalar tavsiye ederken gururu ve kibri şiddetle men eder.

5.5. Hükümdar İkbâlin Geçici Olduğunu Bilmelidir

548. Bu devlet dönektir, hem yapar, hem bozar; o kararsızdır da; bıkarırsa, çabuk kaçar.
549. Bu ikbâle inanma; elinden gelirse iyilik et; bil ki, ikbâl bugün sende ise, yarın başkasındadır.
550. Ey ikbâl bulan, bu ikbâle güvenme; gelen ikbâl, bir gün olur, gider.
551. Ey devlet sâhibi, sen ikbâlinin devâmını istersen, onun devâmı müddetince sen de iyilik etmekte devam et.
5086. Ey dünyaya hâkim olan, iyi hareket et; saâdet geldiği gibi, tekrar gidebilir.
5087. Gayret et, iyi ad kazan; saâdet vefâsızdır; sana tekrar yabancı muâmelesi yapabilir.

Kainatta tek olan âlemlerin Rabbi’dir. Gerisi gelip geçicidir. Tıpkı mal ve servet gibi iktidar ve onun nimetleri ile gelen ikbal ve saadet de geçicidir. Bu konuyla ilgili bütün dillerde çok sayıda darb-ı mesel mevcuttur. Balasagunlu Yusuf bu alıntılanan epizotlarda ikbalin ve iktidarın gelip geçici olduğunun altını çizmektedir. Akıllı bir hükümdar bütün bu saltanatın bir gün elden gidebileceğini düşünerek hareket etmek zorundadır. Bu tavsiyelere riayet etmesi onun sevilen ve sayılan bir hükümdar olmasını sağlar. Şayet bir gün iktidardan düşerse etrafında kendisini yalnız bırakmayacak dostlar ve arkadaşlar bulabilir.

5.6. İyi Bir Hükümdarda Ahiret ve Sorgulanma İnancı Olmalıdır

1972. Bilgili, akıllı ve hakîm hükümdarın *her iki dünyada* da makamı yüksek olur.
1973. *Her iki dünyayı* bulan insan çok mes’ûd olur ve bütün saâdetlerin başında bulunur.
1976. Kendisi yaşar, başkalarını da yaşatır ve ömrünü saâdet içinde geçirirse, böyle bir insan *ahirette* de başköşeyi bulur.
917. İyilik sağ ve kötülük soldur; senin solunda *cehennem* vardır; *cennet* ise sağdan, sağdadır.

İyi, başarılı, halkına refah ve saadet getiren bir hükümdar ikbalin geçiciliğinin yanı sıra bir kul olarak bütün yaptıklarının hesabını vereceğini bilmelidir. Öbür tarafta alacağı mükâfat veya cezanın karşılığı bu dünyadaki icraatlarıdır. Yazar, bilgili, akıllı ve hakim (bilge) hükümdarın ödülünün her iki dünyada da yüksek olacağına işaret etmektedir. Ayrıca yazarın vurguladığı, sağ sol ayrımı sadece İslam’da değil

Hristiyanlıkta da olan bir anlayıştır. Bu anlayışa göre iyi ve hayırlı işler hep sağ, sakıncalı ve şerli işler sol taraftan başlanır ya da yapılır.

5.7. Hükümdar Tebaasına İyilik Yapmayı Prensip Edinmelidir

230. Eğer halkı idâre edecek bir duruma gelersen, işle ve sözle her vakit *iyilik et*.
345. Ey iyi insan, yürü, *iyilik yap*, iyinin işi hep düzgün gider.
912. Kim iyilik dilerse, *iyilik eder*; çatışmaya veya zayıflığa bakmaz.
916. *Kötülük* bugün faydalı görünse bile, yarın orada bunun zararını görürsün; bunu düşünüp, idrâk et.
918. Bugün *kötü* ne kadar huzur içinde olursa olsun, yarın peşiman olur, azap çeker.
919. *İyi insan* ne kadar mağdur olursa olsun, yarın orada peşiman olmaz ve huzura erer.

İnsanın önünde iki yol vardır. Hayatımızı ve kaderimizi belirleyen bu iki yoldan hangisini seçtiğimiz ile ilgilidir. İyilik ve doğruluk yönünde alınan kararlar bizi her iki dünyada da mutlu ve huzurlu kılarken kötü ve yanlış yönde aldığımız kararlar iki dünyamızı da mahvetmemize sebep olur. Yazarın hükümdarlara iyiliği tavsiye edip kötülüğü nehy etmesi onların iyi bir devlet adamı olması yolunda uyması gereken önemli bir mesajdır.

5.8. Hükümdar Gaflet İçinde Olmamalı, İhtiyatlı Olmalıdır

446. Ey hükümdar, memleket arzu edersen, *ihtiyatlı ol*; bu *ihtiyat*, aynı zamanda, şeriatın da emrettiği şeydir.
447. *Gâfil* adam gözünü kapar ve *gafletle* uyur; ey sert huylu insan, *gâfil* olma, *ihtiyatlı* ol.
448. Hükümdarın *ihtiyatlı* olması memlekete fayda getirir; bu fayda ile memlekette huzur temin edilir.
2015. Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibârettir; biri *-ihtiyatlık*, biri- kanun; bunlar esastır.
5163. Sen bu kadar halkın yükünü yüklenmiş bulunuyorsun; uyanık ol, *gâfil bulunma* ve düşünerek hareket et.
5164. Bir sürü aç kurt senin etrafına toplanmıştır; ey kahraman hükümdar, *koyunları iyi muhafaza et*.

Türkçede bu durumu anlatan bir atasözü vardır: “Su (asker) uyur düşman uyumaz”. Her ne kadar bu daha çok savaşla ilgili ve komutanların birliklerini baskınlara karşı muhafaza etmesi amacıyla söylenmişse de hayatın bütününe şamildir. Bütün tebaasının birinci derecede sorumlusu olarak hükümdar olağanüstü derecede “ihtiyatlı” olmalı asla ve kat’a “gaflet”e düşmemelidir. Çünkü hükümdarın gafleti sadece kendi sonuna mal olmadığı gibi bütün halkının mahvına da sebep olabilir.

5.9. Hükümdar Cömert, Merhametli, İyi Tabiatlı Olmalı, Küstah ve Kaba Olmamalı

257. İyi ad kazanmış, *cömertlik* ile şöhret bulmuştur; bil ki *cömert insan* ölse bile, onun adı yaşar.
1964. Bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, *cömert*, *gözü tok ve gönlü zengin* olmalı.
2069. Sağ elin ile kılıç sallar ve vururken, sol elin ile *mal dağıt*.
2000. *Bey tok gözlü*, hayâ sahibi ve yumuşak tabiatlı olmalı, sözünde ve hareketinde açık ve vâzih davranmalıdır.
2001. *Gözü aç* adam hiçbir şey ile doymaz; *gözü aç* olana bütün dünya nimeti kâfi gelmez.
2003. Bütün açlar yer ve içerlerse, nihayet duyarlar; *aç gözlü* adamın açlığı ancak ölümle nihayete erer.
2073. *Bey gönlünü alçak tutmalı*, eli açık olmalı, *merhameti* de bunlarla mütenasip bulunmalıdır.
5197. Bütün halka karşı *merhametli* ol; büyüğe-küçüğe doğruluk ile hüküm et.
2160. Bütün halka içten gelen bir *merhamet* göster; daima iyilik yap ve kendin iyilik bul.
931. *Küstahlık kabalık*, aksilik hep kötülerin hareketidir; ey büyük!
1981. İl ve şehirleri idare, sulh ve sükûneti te'min etmek için hükümdarın *iyi tabiat* ve binlerce *fazilet sahibi* olması lâzımdır.
1984. Hangi bey *kötü bir tabiata* sahip olursa, her işi ters gider; sevinç yüzü görmez, daima keder içinde yaşar.
2070. Ağızından çıkan sözler, *şekerden daha tatlı* olsun; böylece bey-kul, büyük-küçük hepsi sana boyun eğer.
2077. Asık suratlı, *kaba sözlü*, *kibirli* ve *mağrur* insan, herkesi kendinden nefret ettirir ve işini yoluna koyamaz.
2078. *Küstahlık*, *acecelilik* ve *zevzeklik*, bunlar avam tabiatıdır; bey bunlardan uzak durmalıdır.

Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

Bir hükümdarın cömert, merhametli ve iyi tabiatlı olması aynı zamanda iyi bir insan ve mü'min olmasını beraberinde getirir. Bu hasletlere sahip devlet adamı hem saygı hem de sevgi görür. Küstah, kaba ve kibirli olmak ise adeta bu huyların aksi kutbunu teşkil eder. Bu durumda hükümdar sadece korkulan ama asla sevilip sayılmayan bir kişiye dönüşür. Bu dünyadaki başarı ve saadet de iyi huylara sahip olmaktan geçer, aksi takdirde bütün işler sarpa sarar ve sonuç hüsrarla biter.

5.10. Hükümdar İşleri Ehil Kişilere Vermelidir

427. İnsana yardım eden ve destek olan akıllı, bilgili ve hakîm idare adamları lâzımdır.
429. Yardımcı çok olursa bey zahmet çekmez; onun her işi yoluna girer ve nizam bozulmaz.
4073. Eğer bu mevkilere (hizmet mevkilerine) küstah ve aşağılık adamlar yerleşirse, bu hizmetkârlardan beye büyük zararlar gelebilir.
4074. Akıllı ve hakîm insan çok güzel söylemiş: *-Lâyık olmayan kimselere bu mevkiler verilmemelidir.*
5229. Akıllı kimseleri kendine yakın tut; bilginin sözüne göre hareket et ve onun hakkını gözet.
5230. Bütün dürüst, doğru ve iyilikle şöhret kazanmış kimseleri kendine yakın tut ve işi onlara ver.

Akıllı bir devlet adamı işi ehline verir. Devlet kademelerine liyakat esasına göre istihdamın yapıldığı devletler çok ileriye gitmiş bu ilke zedelendiği zaman da geri kalmıştır. Ehil insanların devlet kademelerinde olması hükümdarın işlerini de kolaylaştırır ve onu hata yapmaktan alı koyar. Günümüzde de çokça tartışılan “liyakat mı sadakat mı?” sorusunun cevabı aslında çok basittir. Tabii ki bütün işlerde layık olanların ve hak edenlerin işe alınması devleti yönetenlerin temel ilkesi olmalıdır. Bilhassa günümüz Doğu toplumlarında yok edilemeyen bir hastalık olan “Nepotizm” (Yeğencilik), kısaca hısımların korunması ve hak etmediği kadrolara yerleştirilmesi, hâlâ etkisini ve tahribatını olanca gücüyle sürdürmektedir.

5.11. Kutadgu Bilig'den Hükümdarlara Yönelik Değişik Öğütler

1951. Bey bilgili ve akıllı olmalıdır; cömert ve yumuşak huylu olmak da lâzımdır.
1957. Adının iyiye çıkması ve boyanın tutması için, iyi tavır ve hareket ile binlerce fazilet lâzımdır.
1960. Bu beylik mukaddestir, temizlik ister; halkın da temiz ve uyanık olması lâzımdır.

1961. Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetler ile karşılamak mümkündür.
1963. Halk için beyin çok seçkin olması lâzımdır; özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır.
1976. Kendisi yaşar, başkalarını da yaşatır ve ömrünü saâdet içinde geçirirse, böyle bir insan ahirette de başköşeye oturur.
1985. Bey takvâ sahibi ve temiz olmalıdır; aslı temiz olan daima temizlik ister.
1988. Sabır ve sükûnet bey için bir ziyettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir.
1996. Acelecilik herkes için fenadır ve derûnî bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa onun yüzü kül renkli olur.
2005. Bey hayâ sahibi ve insanların seçkini olmalı; hayâ sahibinin tavır ve hareketi eksilmeyen bir bütündür.
2010. Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halka faydalı olsun ve güneşi doğsun.
2012. Beyin gönlü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa, saâdet o memlekette dolaşamaz kaçır.
2033. Ey hakîm, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın.
2034. Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur.
2057. Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lâzımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır.
2058. Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır.
2060. İyi nâm ve şöhretle adının yayılmasını isterse, bey bir de şu beş şeyi kendinden uzak tutmalıdır:
2061. Biri *acelecilik*, ikincisi *cimrilik* ve üçüncüsü *hiddettir*; bunlara karşı mukavemet et, mağlûp olma.
2062. Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü *inatçılıktır*; yakışmayan bu şeylerin beşincisi, şüphesiz, *yalancılıktır*.
2110. Beyler tavır ve hareketlerini temiz ve doğru tutmalıdırlar; halk yolunu ve gidişini beyin yoluna uydurur.
2124. Halka baş olan beye himmet lâzımdır; bu himmet ile birlikte mürüvvet de bulunmalıdır.

Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

2128. Bey memleket ve kanunu siyaset ile düzene koyar; halk hareketini onun siyasetine bakarak tanzim eder.
2134. Kanun himâyesinde halk sevinçle yaşamalı ve parayı görerek hizmet edenlerin de yüzü gülmelidir.
2158. Gönül ve dilini doğru tut, Tanrı'ya sığın; Allah'ın emrine itaatsizlik etme.
2161. Halka faydalı ol, ona zarar verme; iyi hareket et, kötülerin zararlarını ortadan kaldır.
2171. (Bey) Bütün faziletlerde herkesten üstün olmalı, halka karşı adaletle muamele etmelidir.
2199. Vezir (beyin yardımcısı) hayâ sahibi, gözü tok ve itimat edilir bir insan olmalıdır; insanların kabası hayâsız adamdır.

6. Machiavelli Üzerine

Niccolo Machiavelli (1469-1527) İtalya'nın Floransa kentinde, orta halli bir hukukçunun oğlu olarak dünyaya gelir. İtalya'da Hümanizma hareketinin yol açtığı eğitim programına uygun olarak, klasik kültür, Yunan ve Latin kültürü öğrenir. Babasından kalan mülk, çalışmadan yaşamasına yetmediği için, çalışmak zorunda kalır. O tarihlerde, Floransa'yı yöneten ve servetini ticaretten ve madencilikten edinmiş olan Medici ailesi sürülmüş, bu ailenin yönetiminin yerini Savoranola adlı Dominiken²⁷ bir rahibin teokratik cumhuriyeti almıştır. Onun teokratik yönetimi yıkılınca da; 1489'de, "Onlar Kurulu" Floransa'yı yönetmeye başlar. Machiavelli işte bu cumhuriyet yönetiminin yazmanlığını üstlenir. Mediciler'in 1512'de dönüp Floransa'da iktidarı yeniden ele geçirmelerine kadar bu görevde kalır. Bu arada çeşitli diplomatik görevler üstlenmiştir; İtalya prenslikleri, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'na, Fransa'ya; Papalığa elçi olarak gönderilmiştir. Böylece hem İtalya'daki devletlerin, hem de Fransa gibi siyasal birliğini kurmuş, mutlak monarşi ile yönetilen bir devletin kurumlarını yakından inceleme fırsatını bulmuştur. Bu görevleri sırasında Caesar Borgia'yla tanışır. Borgia'nın İtalyan birliğini kurma yolunda, gerektiğinde ahlâk dışına da çıkarak her yola başvurması, Machiavelli'yi etkiler. İleride Prens'ini Borgia'yı örnek olarak yaratacaktır.²⁸

²⁷ (...) XIII. yüzyılda Assisili Aziz Francesco tarafından kurulan Fransisken tarikatı ile Aziz Dominik tarafından kurulan Dominiken tarikatı, yoksulluğu ve Hristiyanlığın yayılması faaliyetlerini temel amaç edinen tarikatlardı. Bu tarikatlara bağlı olan ve genellikle Friar olarak da adlandırılan keşişler, manastırlarda yerleşik yahut gezgin misyonerler olarak misyon bölgelerinde Hristiyanlığın yayılmasında aktif rol oynamışlardır. Bkz. Şinasi Gündüz, "Misyonerlik, *Diyabet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, TDK Yay., İstanbul 1999, s. 195- 199

²⁸ Machiavelli, *Prens*, Çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar Yay., 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 11-12

Mediciler'in dönmesi üzerine sürgüne gönderilen Machiavelli, 1512'de sürgünde iken, dilimize «Prens», olarak çevrilmiş olan (ve Hükümdar olarak bir çevirisi yapılmış bulunan) ünlü yapıtı *Il Principe*'yi yazar. Machiavelli bu eserini, Medici ailesinden Lorenzo de Medici'ye adanmış ve ona takdim etmiştir. Bu davranışının temelinde bir yandan kendisini bağışlatarak yeniden Floransa'ya ve siyasal görevlerin başına dönmek gibi bir kişisel amaç, öte yandan Mediciler'in eliyle de olsa İtalyan birliğinin sağlanmasının yollarını göstermek gibi toplumsal bir amaç yatar. Bu yakın amaçlarına göre düzenlediği *Prens* adlı eserinde daha çok monarşi ile ilgili siyasal görüşlerini, ama hep İtalyan birliğinin sağlanması amacının araçları olarak sunar. 1513-1517 yılları arasında ise, *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler*'i yazar. Bu eseri, kısa adı ile *Söylevler* ya da *Konuşmalar* olarak bilinir. Bu eserinde; Machiavelli, *Prens*'deki gibi yakın ve sınırlı bir amaçla bağımlı olmaksızın, genel siyasal görüşlerini 'öne sürer ve daha çok da eğilim duyduğu *Cumhuriyet* yönetimi üzerinde durur. *Prens* adlı eseri, daha sonra kendisinin Floransa'ya dönmesine izin verilmesini sağlarsa da kendisine yeniden siyasal görevler verilmesini sağlayamamıştır. Machiavelli, 1527'de Floransa'da ölmüştür.²⁹

Machiavelli'ye göre siyaset, iktidara gelme, iktidarda tutunma, iktidarı kullanma sanatıdır. Siyaseti, 'sanat' gibi değil bir tür 'bilim' gibi ele alır. Machiavelli bu açıdan ahlakçı değil gerçekçidir. Bu yüzden ahlaki görüşü savunuların sürekli saldırılarına maruz kalmıştır.

Machiavelli'nin yetiştiği, görüşlerinin olgunlaştığı, çeşitli görevler aldığı, kendine has savlar yetiştirdiği 1480-1530 yıllarında İtalya'da çok sayıda şehir devleti bulunmaktaydı. Bu küçük devletçiklerin arasında sürekli çekişme ve çatışmalar olmaktaydı. Güç dengelerindeki değişme, akabinde iktidar ve hanedan değişikliğini getirmekteydi, millî birliğini hemen hemen sağlamış Fransa ve İspanya'ya karşı birçok küçük, savunması zayıf şehir devletinden oluşan İtalya, yem olmaya hazır başıboş bir coğrafya görüntüsündeydi. İtalya'da, Roma İmparatorluğu dönemindekine benzer bir 'İtalyan Birliği' daha 1200'lü yıllarda Dantelerin ve Petrarcaların döneminde dile getirilen bir ülküydü. Venedik, Milano, Roma, Floransa ve Napoli devletlerinin oluşturduğu beş büyük devletin yanı sıra çok sayıda küçük şehir devleti İtalya'yı aralarında paylaştığı durumdaydı.

Machiavelli'nin görüşleri biraz uçuk gibi görünse de yaşadığı dönem Floransa'da süren kargaşa sırasında yazılmasından dolayı yazar, sadece mutlak gücü elinde bulunduran kudretli ve kararlı bir prensin bütün sorunların üstesinden gelebileceğine inanır. *Prens*'te savunulan görüşler ekseriyetle bir hükümdarın saltanatını nasıl ayakta tutabileceği ya da daha güçlü hale getirebileceği hususuna odaklanır. Machiavelli'ye göre ahlaki ilkeler özel durumların ihtiyaçlarına tamamen teslim olmalıdır. Bu yüzden prens gücünü koruyabilmek için gerekirse her şeyi yakmaktan çekinmemelidir. Bir hükümdar asıl gücünü sevimliden ve korkutmaktan almalıdır. Bu arada yine de kendinden nefret ettirmemenin yollarını aramalıdır.

²⁹ Machiavelli, *a.g.e.*, s.12

Machiavelli İtalya'da başarıya ulaşmak için her yola, her araca başvurulmuş siyasi gerçeği yalnız kavramakla kalmamış, bu gerçeği olduğu gibi benimsemiştir. Machiavelli, kendini yüksek bir amaç ardında görmektedir. Bu yüksek amaç, İtalyan birliğinin sağlanmasıdır. Böyle bir yüksek amaca bağlandıktan sonra, bu amaca ulaşmak için her türlü aracı yasal (meşru, mübah) görmektedir. İşte siyaset sözlüğünde "Makyavelizm" olarak bilinen kavram, Machiavelli'nin Prens'inde ortaya koyduğu bu anlayışının, "amaca ulaşmak için her türlü araca başvurmanın uygun olacağı" anlayışının adıdır. Gerçekten Machiavelli, Prens'inde İtalyan birliğinin sağlanmasını tek amaç olarak almış, başka hiç bir bağla bağlı olmaksızın, bu amaca ulaşmak neyi gerektiriyorsa onun yapılmasını istemiştir.³⁰

6.1. Machiavelli'nin Görüşleri

1500'lü yıllarda, İtalya'da ortaya çıkan Makyavelizm bir siyaset felsefesi olarak şu ana görüşleri savunmaktadır.

a) İnsanlar bencil ve kötüdür, devlet adamı bu genel kurala uyararak bencil olmalıdır.

b) İnsanlar nankör, içten pazarlıklı, ürkek, doymak bilmez yaratıklar (Prens, XVII).

c) Çıkarına aykırı olunca bir prens verdiği sözü tutmayabilir, iyi olsalardı bu kuralı ileri sürmek doğru olmayacaktı ama hepsi kötü ve aldatıcı olduğundan, iyi olmaması prensin güvenliği için gereklidir (Prens XVIII).

d) İyi olmayan sayısız insan arasında tüm iyi olma sevdasına kapılacak bir adam mahvolmaktan hiçbir zaman kurtulamaz. Şu halde, batmamak isteyen bir prensin gerektiğinde kötü olabilmeyi öğrenmesi şarttır (Prens XV).

e) Bir kimsenin malını alacağına onu öldür, daha iyi; mülkiyet hakkını çiğnemek kadar hiçbir şey prense karşı daha büyük bir nefret doğurmaz (Prens, XIX).

f) Yönetici dindar olsun veya olmasın son derece dindar görünmelidir; çünkü din yurttaşlarla prens arasında en kuvvetli bağıdır. Prenste din duygusunun yokluğu itaatsizlik için en haklı, en doğru görünen bahanedir (Prens XVIII).

g) Machiavelli'nin ahlâk anlayışının temelinde dinsel değerler değil, "başarı" ilkesi yatmaktadır.

h) İkna yoluyla hiçbir zaman başarı sağlanamaz. Kimseye bağlı bulunmayanlar, zorlama gücüne sahip olanları, hemen her zaman muvaffak olurlar (Prens, IV).

³⁰ Bkz. <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp?PG=1720>. (Erişim tarihi: 16.12.2014)

6.1.1. Yeni Bir Prenslik Kurulursa Ne Yapılmalıdır?

Yeni topraklar ele geçiren bir prens buraları elinde tutabilmek şunları yapmalıdır:

1. Eski prenslerin soyunu kurutmalı, yasalarına ve vergilerine hiç dokunmamalı.
2. Yeni alınan toprağa sahip olmanın en iyi yolu fethedenin oraya bizzat yerleşmesidir. Çünkü prens oradayken bir memleketi ele geçirmek çok daha güçtür.
3. Bir başka çare de oraya göçmen yerleştirmektir.
4. Bir başka alternatif ise fethedilen topraklarda güçlü bir garnizon kurmaktır.
5. Yeni alınan memleketlerde hükümrânlığın devamı oradaki kendinden zayıfları kollamak, güçlülere zayıflatmakla sağlanır.
6. Fethedilen memlekette elde edilmesi çok kolay olan zayıfların gücü ve yardımıyla güçlülere baş eğdirilebilir. Ancak bu kez de zayıfların çok güçlenmesine izin verilmemelidir. Bu siyaset şeklini geçmişte Romalılar başarıyla uygulamışlardır.
7. Bir memleket ele geçirildiğinde oradaki en zayıf olanlar ve eskileri kıskananlar derhal onunla birleşirler. Bunlarla işbirliği çok kolay olur. Ancak prens bunları fazla güçlendirip ellerine fazla yetki vermemelidir. Kendi gücü ve az güçlülerin desteği ile güçlülere kolayca boyun eğdirebilir.
8. Yeni bir prenslik kurulursa birçok güçlük ortaya çıkar. Çünkü her yeni prens gerek silahlı adamlarıyla, gerekse elde edilen her yeni şeyin sürüklediği sayısız kötülüklerle yeni tebaasını baskı altında tutmak zorunda kalır.
9. Elinin altındaki ordu nice güçlü olursa olsun bir ülkeye girmek için ora halkının yakınlığına gerek vardır.
10. Tebaaya gerekli durumlarda yakınlık duymak gereklidir. Aksi taktirde tebaa ilk fırsatta Prense ihanet etmekten çekinmez. Bu konuda Milano'yu kolayca ele geçiren XII. Louis'nin halkın ümitlerini karşılayamadığı için kapılarını açan Milanoluların tez zamanda Fransızları şehirden atmalarını örnek gösterir. (Prens, III)

6.1.2. Machiavelli'nin Mutlak Monarşiye İlişkin Görüşleri

Machiavelli'ye göre iki çeşit Monarşi vardır. İlki bir prensin ülkeyi yardımcıları veya baronları (krala bağlı soylular) yardımıyla bizzat yönetmesi, buna Türk (Osmanlı) yönetimini örnek gösterir. Diğeri prensin bir yardımcısının (baronun) ülkeyi prens adına yönetmesidir. Buna Fransa'da hâkim olan soydan gelen imtiyazları ve toprakları olan çok sayıda baronu örnek gösterir. (Prens, IV) Bunlardan ilkinin fethetmek zor, elde tutmak kolaydır. İkincisinde fetih kolay, (işbirlikçi çoktur) ama elde tutmak zordur. Kısa zamanda asiller arasından çok sayıda hükümdar adayı çıkar. Türk monarşisi tek bir baş tarafından yönetilir. Ötekiler onların kullarıdır. Fransa'da baronlar (soylular) daha

Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

etkindirler. Machiavelli, kendi yasasına göre özgürce yaşayan bir memleketin ele geçirilmesinden sonra onu elde tutabilmek için üç yol önerir:

1. Fethedilen yeri yerle bir etmek;
2. Fethedilen topraklara prensin bizzat gidip yerleşmesidir.

3. Prense dostluklarını sürdürmeyi sağlayacak fazla kalabalık olmayan bir hükümet atadıktan sonra vergi toplamakla yetinip onları kendi yasalarınca yaşamaya bırakmaktır.(Prens, V)

İtalya'yı birliğe ulaştıracak her araç, Machiavelli'ye göre, mutlak monarşidir, yetkisi sınırsız olan bir prestir. Prens, İtalyan birliğinin sağlanması için adam mı öldürmesi gerekli, öldürecekler; yalan mı söylemesi gerek, söyleyecekler; ahlâka aykırı davranması mı gerekti, davranacaktır. Bir antlaşma mı imzaladı, bu antlaşmaya yararlı olduğu sürece uyacak, olmayınca uymayacak, verdiği sözden dönebilecektir. Prensi bu yolda bağlayan hiç bir sınıf, hiç bir kurum, hiç bir kimse, hiç bir yasa, hiçbir ilke olmamalıdır.³¹

6.1.3. Prens İktidara Gelme ve İktidarını Sürdürme

1. Bir prens ya bir başkasının yardımı ya da talihi sayesinde iktidara gelir.
2. Başarılı bir prens kendi şahsi beceri ve meziyetleriyle iktidar olabilir.

İkinin hükümlerini sürdürmesi çok güçtür. Buna Avrupa ve dünya tarihinden sayısız örnek vermek mümkündür. (Prens, VII) Bir ülkenin ele geçirilmesi ekseriyetle kan, acı ve ıstırapı beraberinde getirir. Bu durumda:

3. Prensın zaruri hallerde kötülük/gaddarlık yapması kaçınılmazdır. Ancak hep kötülük ile ülke yönetirse kendisi de sürekli suikast tehdidi karşısında tir tir titreyecektir. Machiavelli şu tavsiyede bulunur: "Kötülük bir seferde bütünüyle yapılmalıdır. Tatmak için ne kadar az zaman olursa o kadar az yaralayıcı olur. İyilik ise tadına varılsın diye azar azar yapılmalıdır. Her şeyden önce bir prens tebaasına karşı hiçbir iyi ya da kötü sürprizin davranışını bozmayacağı biçimde hareket etmelidir. Zira sana ters düşen olaylarla gafil avlandığında kötülüğe başvuramazsın; o sırada iyilik yapmanın ise insana hiçbir yararı dokunmaz, zoraki yapıyorsun sanırlar ve hiçbir şükran duymazlar." (Prens, VIII)

4. Bir prens halkını kendisine asla düşman etmemelidir. Bu prensin güvenliğini tehdit eder. Çünkü halk kalabalıktır. Diğer büyük güçler ise sayıca çok daha az olduğundan onlara karşı kendini koruyabilir. (Prens, IX)

³¹ <http://www.felsefekibi.com/site/default.asp?PG=1720>. (Erişim tarihi: 16.12.2014)

Machiavelli *Prens* adlı eserinde ağırlıklı olarak hükümdar ve yöneticilere hükümlerini sürdürebilmenin reçetesini vermek istemiştir. Bunlardan birisi de halkın ihtiyaç olduğunda kendisi ve devletin yanında olması hususundaki sürdürebilirliği temin etmektir. Bunun yolunu şöyle izah eder:

5. Bunun içindir ki bilge bir prens yurttaşlarını her zaman talihin her yüzünde kendisine ve devletine muhtaç bırakacak şekilde davranmalıdır. Öylelikle uzun yıllar ona sadık kalırlar. (Prens, IX)

6. Geniş bir ülkeyi yöneten bir prens gerektiğinde savunmasını kendi güçleriyle yapabilecek durumda olmalıdır. Her seferinde başkalarının yardımına ihtiyaç duyarsa iktidarı uzun süreli olamaz. Bunu temin için uyanık bir prensin cephane, yiyecek eksikliği olmadıkça tebaasını bütün kuşatma boyunca sağlam durdurmakta pek güçlük çekmeyeceği anlaşılır. (Prens, X)

6.1.4. Machiavelli'ye Göre Ordu Nasıl Olmalıdır?

Machiavelli'ye göre hangi tür olursa olsun “tüm devletleri ayakta tutan başlıca temalar iyi yasalar ve iyi ordudur.” (Prens, XII) Ancak “devletini yedek ve paralı ordu temeli üzerine kuran prens, asla istikrar ve güven içinde olamaz.” (Prens, XII) Bu tür ülkeler ve prensler için İtalya'nın içerisine düştüğü durumları ve uğradığı istilaları örnek gösterir.

Ordu konusunda uzun ve tafsilatlı öğütler veren Machiavelli, en iyi ordunun prensin veya ülkenin öz ordusu olduğunu paralı veya yedek tabir edilen başka ülkelerden istenen yardımcı orduların sakıncalarına işaret eder ve şu örneği verir: “[...] başkalarının silahları ya üstünden dökülür, ya ağır gelir ya da seni boğar.” (Prens, XIII)

6.1.5. İdeal Prens ve Savaş Sanatı Üzerine

Machiavelli'ye göre iyi bir prenste şu özellikler bulunmalıdır:

1. Bir prensin savaştan ve onunla ilgili hazırlıklardan başka işi, düşüncesi olmamalıdır; zira komuta eden kişiye uygun tek uğraş, tek sanat budur.

Machiavelli bu sözlerle prensleri mutlaka savaş sanatını çok iyi öğrenmelerini, aksi takdirde tahtlarını kaybedeceklerini iddia eder.

2. İyi ve başarılı bir prens “zihin çalıştırmaları” da yapmalıdır. Bunun için “prens, tarih okumalı özellikle en büyük örneklerin eylemlerine ilgi göstermelidir; savaş sırasında onların nasıl davranmış olduklarına bakmalı, taklit edebilmek üzere başarılarının ve kaçınmak üzere yenilgilerinin nedenlerini incelemeli ve özellikle geçmişin en iyi birkaç prensi gibi yapmalıdır.” (Prens, XIV)

3. Machiavelli'ye göre “uyanık” bir prens şu şekilde davranmalıdır: “Barış zamanında asla aylak oturmamalı, bu zamanı düşmanlık günlerinde kendisine yardımcı dokunabilecek bir birikim yaratmaya kullanmalı.” (Prens, XIV)

Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

4. Machiavelli *Prens*'te yoğun bir şekilde hükümrânlığın nasıl elinde tutulacağına odaklanmıştır. Bu konuda şu tavsiyede bulunur: “Demek ki bir prens tahtını elinde tutmak istiyorsa kötü yürekli olmasını bilmeyi öğrenmeli ve gerektiğinde bu sanata başvurmalıdır. Yufka yürekli ve iyilik timsali olmak bir prensin sonu olabilir. (Prens, XV)

5. İktidarı elinde tutmak için bir prens kendi gücüne mi yoksa duaya mı güvenmektedir? Machiavelli net şekilde “prensler yalnızca dua gücüyle hareket ediyorlarsa kaçınılmaz bir şekilde yenilgiye mahkûmdurlar, ama eğer askeri güçleri varsa yenilgi çok enderdir” der. Buna bütün silahlı peygamberlerin başarılı olduğu örneğini verir. (Prens, VI)

Machiavelli, birçok İtalyan prensinin devletini kaybetmesini onların barış zamanında tembellik ederek kötü günlere iyi hazırlanamamasına bağlayarak şu görüşü dile getirir:

6. Uzun yıllar prenslikte kaldıktan sonra onu ellerinden kaçırın prenslerimiz talihlerine değil yalnızca tembellikleri yüzünden kendilerini suçlamalıdır. (Prens, XXIV) Yazar prenslerin talihlerinin hükümrânlıklarının gereği hakkında önemli derecede etkisinin olduğunu birçok yerde zikreder ve şu sonuca varır.

7. [...] talih değiştiğinde insanlar da davranış tarzlarında inat etmeyip koşullara uyum sağlarsa mutlu olurlar, uyum bozulursa mutsuz olurlar. Kanımca atılgan olmak sakin olmaktan daha iyidir çünkü talih dışıdır ve ona egemen olmak için sert davranmak ve dövmek gerekir.” (Prens, XXV) Talihi dışı olarak niteleyen yazar bu açıdan daha sert ve atılgan cesaretli davranan gençlere talihin kendisini gönüllü teslim ettiğini iddia ederek her şeyin Tanrı'nın lütfu ile gerçekleştiği dini görüşe karşı çıkar.

Machiavelli, eserinin son bölümü olan 26. bölümün “İtalya'yı Almanya ve Barbarların Elinden Kurtarmaya Çağrı” başlığını verir. İtalya'nın bölünmüşlük ve parçalanmışlığı ile birbiriyle çatışmalarının ve sıkça yabancı istilasına uğramasının en önemli sebebidir.

8. İnsanlarında yeterli erdeminin olmasına rağmen bunun nedeni önderlerinin yetersizliği zira işi bilenlere itaat edilmiyor ama herkes bildiğini sanıyor ve bugüne dek hiç kimse talihinin yardımı ya da bileğinin gücüyle kendini öteki herkese kabul ettirecek denli yükselmeyi beceremedi. (Prens, XXVI)

Machiavelli'nin *hoppalık* ve *kaypaklık* üzerine yaptığı tavsiyeler de tıpkı birçok diğerleri gibi çok sert ve kesindir:

9. Prens, hoppa, kaypak, kadınsı, mızımız, kararsız, gözükersen kendisinin hor görülmesine yol açar; bu bir prensin vebadan kaçır gibi kaçması gereken bir şeydir. (Prens, XIX)

Machiavelli'ye göre prens hor görülmemeli ve halkın nefretinden kurtulmak için şöyle davranmalıdır:

10. Hareketlerinde büyüklük, ciddiyet, ağırbaşlılık, karakter gücü gözükmesi için kafasını kullanmalıdır. Kısacası prens hem iç hem de dış düşmanlara karşı teyakkuz halinde olursa hükümlerini sorunsuz bir şekilde sürdürebilir. (Prens, XIX)

Yazar, tebaanın silahsızlandırılması hususunda şu öneriyi yapar:

11. Yeni iktidara gelen bir prens tebaasını asla silahsızlandırmamıştır; hatta tebaasını silahsız bulmuşsa silahlandırmıştır. Çünkü tebaanı silahlandırmakla kendini silahlandırmış olursun; şüpheliler sana sadık olur; sadıklar öyle kalır ve tebaan iken senin taraftarın kesilirler. (Prens, XIX)

12. Bir prens kendisini saydırmak için “dostluğu ya da düşmanlığı ikirciksiz olduğunda da saygı kazanır. Yani birinden yana mı, birine karşı mı açıkça ifade ettiğinde.” (Prens, XXI)

13. Bir prens şu ya da bu meslekte başarılı olanları onurlandırarak çeşitli yetenekleri değerlendirmesini bildiğini göstermelidir. (Prens, XXI)

14. Prens, ticareti, zanaatı ve girişimciliği desteklemeli, bayram ve festivallerde şenliklerde halkını oyalamalıdır. Vergi yükü altında tebaasını inletmemek, meslek örgütlerine ve kabilelerinin davetlerine vakarını zedelememek şartıyla iştirak etmelidir. (Prens, XXI)

15. Prensler en yakın çalışma arkadaşlarını seçerken çok mahir olmalıdır. Bir prensin bakan seçmeyi bilmesi az önemli şey değildir. Zira prensin sağduyusuna göre bakanları da iyi ya da kötüdürler. (Prens, XXII)

6.1.6. Cömertlik ve Cimrilik Hakkında

Eli açıklık/cömertlik ve eli sıkılık/cimrilik hususunda sırf gösteriş amacı taşımayan eli açıklığın iyi bir şey olduğunu öğütleyen Machiavelli, bunun ölçülü olmasını gerekli görür:

1. Kendine zarar vermeden eli açık davranamayacağına göre, bilge bir prens gerektiğinde cimri olarak tanınmaktan kaçınmamalıdır.” (Prens, XVI)

Machiavelli, çok cömert olup halka ek vergi koymak zorunda kalmak yerine eli sıkı olup vergi koymamanın daha akılcı bir siyaset olduğunu şu sözleriyle temellendirmektedir:

2. O halde bir prens tebaasını soymadığı, savunmasını sağlayabildiği, yoksulluk ve aşağılamaktan kaçınabildiği, açgözlülük etmediği için cimri diye tanınıyorsa bundan yüksünmemelidir; çünkü bu onun hüküm sürmesini sağlayan bir kusurdur”. (Prens, XVI)

6.1.7. Prens Sevgiyle mi Korkuyla mı Hükmetmeli?

Bir prens kendisinin sevilmesini mi yoksa kendisinden korkulmasını mı ister? Bunun cevabı Machiavelli'ye göre korku bağı daha güçlü olduğu için *istikbali* ve *hükümranlığı* adına korkulmayı tercih etmelidir:

1. Prens çevresini o şekilde korkutmalıdır ki başkalarının dostluğunu kazanmasa da hiç değilse nefretini çekmesin.” (Prens, XVII)

2. Bir prensen en büyük nefret “yurttaşlarının malına mülküne ve de kadınlarına el uzatmaktan geri durmamasında yatar.” (Prens, XVII)

3. Machiavelli'ye göre “nankör, değişken, içten pazarlıklı, korkak ve çıkarıcı” olan insanlar “babalarını kaybetmeyi, babalarından kalan malı kaybetmekten daha tez unutulurlar.” (Prens, XVII) diyerek mal ve mülk sevgisinin zalimliği tolere edebileceğine işaret eder. Dolayısıyla çok sayıda askeri ve tebaayı yöneten bir prens, “zalim diye anılmayı hiç kendisine dert edinmemelidir, çünkü böyle tanınmadıkça ne ordusunu birlik içinde tutabilir ne de herhangi bir eyleme sürebilir.” (Prens, XVII)

6.1.8. Prens Sözüne Güvenilmeli mi?

Bir prensin sözüne sadık kalmasının düzeni bozmak yerine namuslu bir yaşam sürmenin övülesi bir davranış olduğunu ileri süren Machiavelli, şu acı reçeteyi verir:

1. Bununla birlikte zamanımızdaki deneylerle de bellidir ki ancak verdikleri sözü hiçe saymış ve insanların beyinlerini kurnazca uyutmasını bilmiş prensler büyük işler yapmışlardır ve sonunda dürüstlüğü temel almış olanlara üstün gelmişlerdir.

2. İki mücadele tarzından bahseden yazar, bunlardan “yasalara göre yani insanî olan yerine zora başvurarak yani hayvanî olanı öğütleyerek bunların içinden de “tilki” ve “aslan” gibi hayvanî şekilde davranmayı en doğru yol olarak görür. (Prens, XVIII)

6.1.9. Prens Dalkavuklara Karşı Ne Yapmalıdır?

Devlet adamlarının ya da yöneticilerinin etrafı çok dikkatli ve bilinçli davranılmadığı takdirde dalkavuklar tarafından sarılmakta, yöneticiler ülkenin ve tebaanın durumu hakkında doğru bilgiye ulaşmakta zorlanmaktadır. Machiavelli bu konuyla ilgili şu tavsiyelerde bulunur:

1. Prens etrafındaki dalkavuklara çok dikkat etmek zorundadır. Bunlardan şiddetle kendisini ve yönetimini sakınmalıdır. “[...] Dalkavuklardan kendisini savunmanın bir tek yolu vardır. O da çevrene sana hakikatleri söylemelerinden incinmeyeceğini anlatmaktır.” (Prens, XVIII)

2. Akıllı bir prens etrafına bilge adamlar seçerek onlara bir tek kendi istediği konulardan başka konularda değil, özgürce konuşmak ve hakikati dile getirme izni vermelidir.

Sonuç ve Karşılaştırma

Bir siyaset felsefecisi olan Machiavelli ile Yusuf Has Hâcib'in yönetim ve yöneticilerin nasıl olması gerektiği hususundaki görüşleri ve tavsiyelerini kısaca mukayese edecek olursak şunları söyleyebiliriz:

1. Yusuf Has Hâcib, yöneticinin “insan” merkezli bir siyaset anlayışına sahip olması gerektiğini savunur, bunu Şeyh Edebalı “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” sözü ile de Türk kültürüne nakşetmiştir.

Machiavelli'nin yönetim anlayışında ise “devlet” öne çıkarılmaktadır. Devletin dâim olması için insandan vazgeçilebileceği savunulur, ona göre insanların fert olarak mutlulukları önemli değildir.

2. *Kutadgu Bilig*'de yöneticilerin asla yalan söylememesi, yönetici olan kişilerin halka güven vermesi gerektiği söylenirken, Machiavelli *Prens*'te yöneticinin kendi çıkarları için yalan söyleyebileceği buna da hakkı olduğu ifade eder.

3. Yusuf Has Hâcib, yöneticilere asla kötü olunmaması, her zaman iyiden yana tavır alınması gerektiğini tavsiye ederken, Machiavelli batmak istemeyen bir prensin her zaman kötülüğe ve şiddete hatta yalana başvurması gerektiğini söyler.

4. *Kutadgu Bilig*'de hükümdarın insanlara eşit, adil ve merhametle davranması gerektiği, bunun hükümdarlığı kuvvetlendireceği belirtilir. *Prens*'te ise insanlara hükmeden kişilere insanlar bencil ve kötüdür, bu sebeple prens de onlara kötü muamele etmelidir tavsiyesinde bulunulmuştur.

5. Machiavelli, bir hükümdarın kendince kutsal saydığı amaca ulaşmasında, her araç ve metodun mubah olacağı görüşü ile yöneticilere zulmü, adaletsizliği, merhametsizliği mazur gösterirken, Yusuf Has Hâcib tam tersine gönül almanın, merhametle davranmanın, âdil olmanın, herkesin menfaatini koruyup gözetmenin ülkede saadet ve zenginliği sağlayacağından bahseder.

6. Machiavelli, iktidarı elinde bulunduran insanın bu iktidar uğruna her yapacağını meşru görürken din konusunda da bu görüşüne uygun olarak “Dinsiz de olsan dindar gibi görün, halk itaat eder.” tavsiyesini dile getirmekte, hükümdarı ikiyüzlülüğe itmekte, kutsal olan değerleri de bu şekilde tüketmekte, araç haline getirmektedir. Yusuf Has Hâcib ise dindar ve Allah korkusu olan bir hükümdarın ahiret inancı ile hareket ederek hem iyi insan hem de iyi hükümdar olacağını belirtmektedir.

7. Günümüzden geçmişe tarih perspektifi içinde bakılınca Makyevelli'nin siyaset anlayışının iki dünya savaşı doğurduğunu ama Doğu'da ise Osmanlı'nın *Kutadgu Bilig*'te insan merkezli yönetme anlayışının bir barış adası oluşturduğunu

Doğu ve Batı Kùltùrlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

görmek mümkündür. Balkanlar ve Ortadođu'nun bugünkü durumu dikkate alınınca bu barış adasının Makyavelist siyaset sonucunda savaş ve yıkım adasına dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Kutadgu Bilig ahlaki ve dini temelli öğüt verirken somut örnekler ve isimler vermekten kaçınırken Machiavelli'de durum bunun tam tersidir. *Prens* daha çok somut olaylar, kişiler üzerine kurgulanır ve bizzat tarihten alınmış örneklerden hareket eder. Bu örnekler bir taraftan İtalyan şehir devletleri ve onları yöneten hanedan ve prensler arasındaki iktidar mücadelelerini konu alırken diğer taraftan dünyanın çeşitli devlet ve hükümdarlarının iktidar ve hükümlanlık mücadelelerini ele almaktadır. Bu örnekler arasında Romalılar, Persler, Makedonyalılar diğer Avrupa devletlerinin yanı sıra dönemin en önemli devletleri olma yolunda ilerleyen ve Trakya topraklarında hızlı bir fetih hareketına başlayan Türklerden de yoğun bir şekilde örnekler verilmektedir. Kısaca her iki eser bu yönüyle büyük farklılık arz etmektedir. Yusuf ahlakî ve dinî temelli teorik bir yönetim modelini hükümdarlara tavsiye ederken, Machiavelli gerçek hayattan alınmış, bizzat tecrübe edilmiş hadiselerden hareketle iktidara nasıl gelinebileceğinin ve hükümlanlığın nasıl sürdürülebileceğinin şifrelerini vermektedir.

Prens hakkında çok övücü ve yerici yorumlar yapılmıştır ve yapılacaktır. Prens aslında iktidara gelmenin, iktidarda kalmanın yani siyasetin yöntemlerinin sanatsal bir dil ile İtalya ve Avrupa tarihi ağırlıklı olmak üzere dünya tarihinden alınmış çarpıcı örneklerle bezenmiş bir yol gösterici yönetici rehberidir. Bundan dolayı da siyaset biliminin kurucusu olma payesini uhdesinde bulundurmaktadır.

Kaynakça

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S 2, Aralık 2004, s.1-21.

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin “Siyâsetnâme”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, s. 304-306.

Arslan, Mehmet, *Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risale: Gelibolulu Âlî'nin “Hakâyiku'l-ekâlim” Adlı Eseri*, Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.

Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig, I Metin*, İstanbul 1947.

Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig III Index*, Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul 1979.

Belen, Maksut, Siyasetnâmeler ve Bir Siyasetnâme Örneği: Âdâb-ı Saltanat, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 34 , Spring II 2015, p. 275-283.

Bombaci, Alessio, “Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Neşri*, Ankara 1953.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye*, İstanbul 1332.

Dilaçar, Agop, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., Ankara 1972.

Dilaçar, Agop, *Kutadgu Bilig Üzerinde Çalışmalar*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1995.

Deniz, Gürbüz, “Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Siyaset’e Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye Adlı Risalesi”, *Journal of Islamic Research*, Vol. 12, No: 1, 1999, s. 58-64.

Eflatun, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cingöz, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.

Gündüz, Şinasi “Misyonerlik, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, TDV Yay., İstanbul 1999, s. 195- 199.

Güzel, Abdurrahman, *Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı*, 4. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2009.

Kafesoğlu, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1980.

Komisyon, “Kutadgu Bilig”, *DİA*, C. 26, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2002, s. 478-480.

Levent, Agah Sırrı, “Siyasetnâmeler”, *TDAY Belleten*, Ankara 1963.

Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği

Machiavelli, Niccolo, *Prens*, Çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul 1981.

Marx, Karl/*Werke*, Friedrich Engels, (Karl) Dietz Verlag, Berlin. Band 4, 6. Auflage 1972, Unveränderter Nachdruck der 1. Auflage 1959, Berlin/DDR.

Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1989.

Pekolcay, Necla, *İslami Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yay., İstanbul 1994.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 2008.

Şenel, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara 1982.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Siyasetnâme", C. 8, İstanbul 1998, s. 27.

Üşenmez, Emek, "Kutadgu Bilig (Nemengan/Fergana/ Özbekistan) Nüshası", *Doğumunun 990. yılında Yusuf Has Hacib ve eseri. Kutadgu Bilig bildirileri*, 26-27 Ekim 2009, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011. s. 565-580.

Vámbéry, Hermann, *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Uigurischer Text mit Transcription und Übersetzung nebst einem uigurischdeutschen Wörterbuche und lithografirten Facsimile aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik*, Druck der Wagner'schen Universitäts-Buchdruckerei, Innsbruck 1870.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig I, Metin*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, 5. Baskı, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2007.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig III*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, İndeks, Haz. Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya- Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1979.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev: Fikri Silahdaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I*, Viyana Nüshası, İstanbul 1942.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım II*, Fergana Nüshası, İstanbul 1942.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım III*, Mısır Nüshası, İstanbul 1943.

<http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp>. (Erişim tarihi: 16.12.2014)

Mehmet Ünal – Mehmet Uysal

http://tr.wikipedia.org/wiki/Yusuf_Has_Hacib. (Erişim tarihi: 15.09.2014)

<https://www.archives.gov/press/exhibits/dream-speech.pdf> (Erişim tarihi: 29.01.2016)

http://www.tariharastirmalari.com/seyhedeali_nasihah.html (Erişim tarihi: 03.02.2016)

<https://de.wikipedia.org/wiki/Fürstenspiegel> (Erişim tarihi: 05.02.2016)

<http://www.britannica.com/topic/mirror-for-princes> (Erişim tarihi: 15.01.2016)

<http://www.encyclopedia.com/article-1G2-3407707564/mirror-princes-literature.html> (Erişim tarihi: 10.02.2016)

<http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp?PG=1720>). (Erişim tarihi: 16.12.2014)

<http://www.kuark.org/wissenschaft/kutadgubilig.html> (Erişim tarihi: 08.02.2016)